3. **Бергсон А.** Смех / А. Бергсон. – М. : Искусство, 1992.
4. **Гоббс Т.** Левиафан / Т. Гоббс. Сочинения : в 2 т. – М. : Мысль, 1991. – Т. 2.
5. **Рихтер Ж.-П.** Приготовительная школа эстетики / Жан-Поль Рихтер. – М. : Искусство, 1981.
6. **Кант И.** Критика способности суждения / И. Кант. Сочинения: в 6 т. – М. : Мысль, 1966. – Т. 5.

Надійшла до редколегії 24.01.11

УДК 1(091)

О. В. Пономаренко
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

МІФОЛОГІЧНІ ВИТОКИ МЕТАФІЗИКИ СВІТЛА У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ СЛОВ'ЯН

Присвячено аналізу феномена вогню, сприйняття й осмислення якого знайшло своє відображення у міфології слов'ян, а у подальшому послужило структурним елементом формування метафізики світла в українській філософській думці.

Ключові слова: вогонь, світло, Бог.

Посвящена анализу феномена огня, восприятие и осмысление которого нашло свое отражение в мифологии славян, а в дальнейшем послужило структурным элементом формирования метафизика света в украинской философской мысли.

Ключевые слова: огонь, свет, Бог.

The article is devoted to the analysis of fire phenomenon, the perception and understanding of which found its reflection in Slavic mythology and further served as the structural element of light metaphysics formation in the Ukrainian philosophical thought.

Keywords: fire, light, God.

Сучасна людина не уявляє свого життя без вогню, значущість якого є для неї не меншою, ніж для давньої людини. При цьому, на жаль, часова відстань з моменту його приборкання робить вогонь настільки близьким і зрозумілим, що сьогодні людина навіть не замислюється, чому вогонь завжди викликав і продовжує викликати в неї благоговійні почуття. А це передусім пов'язано з його трансцендентною природою, яка затьмарилася звичністю до нього у повсякденному житті. Однак навіть у сьогоденній повсякденності ми використовуємо метафори, генетично безпосередньо пов'язані з такими атрибутами вогню, як Тепло (Жар) і Світло: жар кохання, світло любові чи добра тощо.

Значущість феномена (образу) вогню ретельно осмислювалася, наприклад, середньовічними любомудрами, які набуття Премудрості пов'язували зі Світлом, що походить від Бога і має вогняну природу.

В. В. Колєсов відзначає, що образ очищувального вогню пізнання сполучається з певними міфологічними уявленнями східних слов'ян. Іншими словами, образ вогню, яскраво притаманний міфологічній свідомості, знайшов своє відображення у метафізиці світла, розвинутій як у середньовічній західноєвропейській, так і слов'янській філософській думці.

Звідси актуальним є звернення до аналізу міфологічних витоків метафізики світла, поширеній у слов'янській філософській думці, що й складає *основну ціль* даної статті. Зазначена мета передбачає реалізацію наступних завдань:

1) проаналізувати образи вогню, що містяться у міфах давніх слов'ян;
2) осмислити вогнеподібні язичницькі символи;
3) зробити висновки.

© Пономаренко О. В., 2011

Дана стаття грунтується на матеріалі слов'янської міфології та дослідженнях, присвячених їй, передусім це праці М. І. Костомарова, митрополита Іларіона, О. М. Афанасьєва.

Так, загальновідомим є припущення, що єдиним головним богом українського народу у дохристиянський період його існування був Сварог – бог Неба, який сам за своєю суттю являв собою Небо і Світло, був батьком сонця і вогню. У цілому стародавні пам'ятки свідчать про те, що вогонь був рано обожненим українцями, хоча й не став окремим божеством. Незважаючи на це, наші предки високо шанували Вогонь, про що свідчать різноманітні народні повір'я, відомі й сьогодні, наприклад, заборона ображати вогонь (плювати на нього).

Вогонь здавна серед слов'ян вважався носієм Справедливості[1], тобто мав право і – головне – силу захищати (наприклад, родинне щастя, невинних від обмов[2]) та карати (наприклад, згадаймо поширений і сьогодні вислів: на злодії шапка горить). Так, у творі XI ст. «Слово Христолюбця» міститься свідчення про те, що наші предки «...огневи молять же ся, зовуще его Сварожичьмь...» [3, с. 368].

За *небесний вогонь* шанувалися нашими предками *блискавки*, як посланниці Божі. Вважалося, що блискавки і вогонь мають спільні властивості *очищати* й *зцілювати*, оскільки обидва ці явища націлені проти темряви і холоду, лиха і хвороб. З *очищувальною* функцією вогню у давніх слов'ян був пов'язаний поховальний обряд, під час якого тіло померлої людини віддавалося вогнищу. Цей обряд зберігався в Україні до XI–XII ст.

Як відзначає вітчизняний дослідник В. І. Шевченко, зазначений поховальний обряд був привнесений у культуру України ірано-тюркськими народами, зокрема, скіфами. Так, В. І. Шевченко припускає, що кремація померлих, до якої вдавалися скіфи, узгоджувалася з їх уявленням про світ як про майю: «Такий ритуал, – продовжує дослідник, – власне, символізує перетворення всього у вогонь, з якого постає все суще» [5, с. 9]. Більш того, В. І. Шевченко зазначає, що тривале дотримання ритуального спалення серед українців свідчить про зміну пріоритетів у їх світогляді, де суто домінуючим став інтерес до небесного, до «верху».

Оскільки вогонь наділявся в уяві слов'ян здатністю перемагати демонічні сили, нечисті, темні, постільки вважалося, що саме таким шляхом відбувається очищення померлих від усього злого й лихого, внаслідок чого вони, *просвітлені божественним полум'ям*, потрапляють до країни вічного блаженства (саме такою метою пояснили погребальне спалювання на Русі арабському мандрівнику Ібн-Фоцлану).

Для того щоб усвідомити сенс, який українці надавали ритуальному спаленню, треба згадати їх уявлення про структуру світу, що містить 3 частини – Наве, Праве, Яве. У контексті досліджуваної проблематики нас найбільше цікавить перша частина – Наве.

Наве – світла безодня, котра огортає землю. Наве має Ірій, що розкинувся на небі. Ірій – це місце проживання душ померлих людей, сповнене *світла* і *тепла*; це сонячна країна. Митрополит Іларіон припускає, що Ірій, чи Вирій, «давнє ірсад, теплий край, може з грецької ір – весна» [3, с. 243].

Саме в Ірій (Вирій) відлітають птахи на зиму і прямують плазуни (14 вересня – на Здвиження), за українськими повір'ями, і туди ж з димом ритуального вогнища відлітають блаженні душі предків, звільнені вогнем від тіла. Отже, ритуальне вогнище – це остання межа між світом земним і небесним. Воно служило для померлого способом переходу в Ірій, котрий існує і до, і після земного буття.

Ритуал розпалювання вогню символізував життя, що відроджується, а його погашення – смерть. Як відзначав О. М. Афанасьєв, у міфологічній свідомості слов'ян «огонь есть самая чистая, светлая, и в этом смысле святая стихия, не

---

[1] Справедливість як атрибут вогню була визнана і за християнських часів.

[2] Так, люди вірили, що невинний у вогні не загине.

терпящая ничего омрачающего, в переносном смысле: ничего злого и греховного» [1, с. 243]. Зазначена думка віднайде своє продовження і в подальшому – у християнському світобаченні. Так, Кирило Туровський зазначав у контексті есхатологічної ідеї, що в останній день кожний з представників людського роду пройде крізь вогонь, внаслідок чого всі очистяться і просвітляться, як сонце. На думку О. М. Афанасьєва, усвідомлення і визнання людиною очищувальної дії вогню стало поштовхом для розвитку:

1) католицького учення про чистилище – місце, в якому душі померлих під дією вогню очищаються від гріховності;

2) поширеного серед розкольників догмату про самоспалення, що отримав у їх середовищі назву *«другого, чи вогняного хрещення»*[1], котре очищає людину від гріхів, скоєних нею за свого життя.

До речі, що стосується небесного вогню, то митрополит Іларіон відзначав, що згідно з дохристиянськими віруваннями українського народу блискавки зцілюють від злих духів.

Можливо, трепетне ставлення до блискавок привело до того, що з X ст. перше місце – місце Сварога – в українській міфології посідає Перун – бог грому і блискавки, володар Неба. Атрибути Перуна складає своєрідна вогняна атмосфера. Так, митрополит Іларіон пише: «На крилатих вогнистих конях Перун їздить по небу в вогненній колесниці» [3, с. 98]. Саме Перун, за повір'ями українців, прокидаючись від зимового сну після прильоту Зозулі, відкриває Небо і наповнює землю теплом.

Поява Перуна, виражена громом і блискавками, викликала у давніх українців *страх*, оскільки вважалося, що своїми вогненними стрілами він б'є демонів і злих людей. Адже його блискавки відкривали *Світлу* шлях на волю. Тут вже ми маємо справу з амбівалентною природою Перуна – давати життя, з одного боку, а з другого – карати, котра яскраво втілиться у вогнистій природі ветхозавітного християнського Бога.

До речі, загальновідомою є ситуація двовір'я, котра дозволила прижитися християнству на Русі, просякнутій поганством. Так, В. І. Шевченко відзначає, що поширений у християнстві термін «воскресіння» має язичницьке походження, означаючи: «розпалювання і горіння «кресу», тобто вогнища, багаття, теплий «дух» якого лине вгору, «до неба», аж «в Ірій» [6, с. 22].

У даному контексті треба відзначити, що прийняття християнства повністю не витіснило культу Перуна, що був перенесений певним чином на так званих Святих громовиків – Іллю, Михайла та інших. Так, громовик Ілля, як відзначає митрополит Іларіон, «їздить по Небу в вогненному возі, і головно – полює на чортів вогненними стрілами та блискавками» [3, с. 100].

Однак вернімося до міфологічних поглядів давніх українців, для яких богом *сонця* був Дажьбог – син Сварогів, син Неба. Цікаво, що такі дослідники, як Корш, Огоновський та інші, вважають, що ім'я цього бога – Дажьбог (староукраїнське) (Даждьбог – давньослов'янське) походить від іранського – dagh (даждь) – пекти, палити. Це дає можливість зробити висновок, згідно з яким Даждьбог – це бог вогню.

У цілому, аналізуючи сенс слов'янської міфології, М. І. Костомаров акцентував увагу на надзвичайно важливому моменті у контексті даного дослідження: «Ближайшее к богу истечение есть свет, и потому при тщательном рассмотрении мы найдем, что существеннейшая часть язычества славянского относится к светопоклонению. У славян было верование, что существо света являлось на земле и воплощалось в человеческом роде» [4, с. 202]. При цьому М. І. Костомаров посилався на Іпатівський літопис, у якому зазначалося, що після Сварога (батька світла) царював його син Даждьбог – сонце. При цьому, на думку вітчизняного мислителя, Сварог як бог світла і батько Даждьбога і Даждьбог, що також вважався світлом і сонцем, є одна й та ж особа.

---

[1] Першим хрещенням розкольники вважали водохрещення, котре очищає людину від первородного гріха.

У дохристиянські часи українці справляли *Свято народження сонця* – центральне свято *зими*, з якого починався святковий календар – *Коляда* (з цього моменту починав подовжуватися день). З поширенням християнства на Русі церква намагалася викорінити це свято, у зв'язку з чим воно було заміщено Святом Народження Христа. Однак супровідні обряди нового (християнського) свята майже не змінилися з найдавніших часів.

Поширеними в українців були різні свята й обряди, пов'язані з *вогнем*. Так, сміття, «накоплене» від Святвечора до Нового Року, повинно було обов'язково бути спаленим. При цьому дим від нього вважався цілющим, наприклад, для дерев, які після його дії добре плодоносять. Митрополит Іларіон відзначає до того ж, що «гуцули палять сміття на городі, як очищення землі огнем, і промовляють молитву на врожай» [3, с. 279].

23 квітня справляється популярне весняне Свято Святого Юрія – бога світла, котре, наприклад, у гуцулів завершується ввечері розведенням вогнів.

Загальновідомо, що головним Святом *весни* є Великдень. Увечері Страсного четверга у домівки вносяться запалені у Церкві так звані страсні свічки, що зцілюють від будь-якої нечистої сили. Митрополит Іларіон подає наступний опис цього Великого Свята: «В саму Великодню ніч парубки та чоловіки розкладають біля Церкви великий вогонь, а як святять паски, то стріляють. Сходячи на Великдень, сонце грає, – танцює й миниться. Того дня як Христос Воскрес, сонце з радості не заходило, і день був великим, тому й назва Великдень» [3, с. 287]. Як бачимо, головні ритуальні атрибути Свята Великодня – вогонь і сонце, що дають тепло, світло, а також протидіють, знищуючи нечисту силу.

Літні свята також були пов'язані з *сонцем*. В українців[1] головним влітку вважалося Свято Купала чи Купайла. З поширенням християнства на Русі Свято Купала об'єдналося зі Святом Івана Хрестителя (24 червня) – так з'явилося Свято Івана Купала. З цим святом пов'язано багато див, у тому числі таких, що мають *вогняну* природу, наприклад, цвітіння опівночі квітки папороті, яка спалахує дивним блакитним *вогнем*.

Багато див пов'язують з Івановим вогнем, що має велику цілющу силу. Купальський вогонь розводили під відкритим небом за допомогою *вогню живого*, тобто такого, що є результатом тертя двох шматків дерева. Стосовно сенсу, що втілювали у собі купальські вогні, відомий дослідник давнини О. М. Афанасьєв відзначав 2 наступні:

1) символічне знамення спекотливого червневого сонця;

2) емблема грозового полум'я, котре запалює Перун.

Важливим моментом Свята Купала було також майстрування та прикрашання жіночого опудала – Марени, яку навіть звали жінкою Купала. Взагалі Свято Марени – стародавньої богині весни здавна українці справляли над водою[2]. Врешті-решт на свято Купала після стрибків через вогнище, у тому числі і разом з опудалом Марени, його знищували: чи спалювали, чи закопували у землю, чи – переважно – топили. М. І. Костомаров вбачає у цьому символ шлюбу між *світлом* і водою. Морена – уособлення водного начала, яке містить у собі і життя, і смерть, начала холодного і темного, що викликається до життя тільки вогнесвітлом, за визначенням М. І. Костомарова.

У цілому стосовно Свята Купала треба зазначити, що стрибання через вогонь здавна сприймалося як очищення людини.

Наостанок слід відзначити, що й серед *осінніх* свят були свята, пов'язані з вогнем. Наприклад, Свято Введення (21 листопада), коли у свої володіння «вводиться» зима. На це свято було прийнято святити воду дохристиянським способом, проливаючи її крізь полум'я.

Як показав проведений аналіз, у культурі українців кожна пора року містила свята, атрибутами яких був *вогонь*. При цьому з часом язичницькі свята асимілювалися з християнськими, зберігаючи свою «вогняну» природу. У цілому

---

[1] До речі, в Росії так звані купальські пісні практично невідомі.

[2] У перекладі з латини ім'я Марена – Marinus – означає морський.

ж, світло, тепло і святість стихії *вогню* (живого, справедливого, цілющого, *очищаючого*) назавжди закарбувалися у свідомості українців.

Таким чином, дослідження образу вогню у міфологічній свідомості українців показало його значущість та глибоку смислову наповненість, які не зникли в українській філософській культурі з приходом та поширенням християнства на Русі. Навпаки, треба зазначити, що «світлоспрямованість» українців надалі розвивалася в умовах християнізації, набуваючи вигляду метафізики світла. Більш того, зазначена світлоспрямованість є однією з фундаментальних рис українського національного характеру, що віднайшла свій вияв, наприклад, у волелюбності, завжди притаманній українському народу.

Перспективи. Дана стаття послугує підґрунтям для дослідження метафізики світла, що розвивалася в українській філософській думці.

Бібліографічні посилання

1. **Афанасьев А. Н.** Мифология Древней Руси / А. Н. Афанасьев. – М. : ЭКСМО, 2006. – 608 с.
2. Велесова книга. – К., 1993.
3. **Іларіон**, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія / Іларіон. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
4. **Костомаров Н. И.** Славянская мифология / Н. И. Костомаров // Слов'янська міфологія. – К. : Либідь, 1994. – С. 201–256.
5. **Шевченко В.** Нарис філософської думки Чернігово-Сіверщини (XI – початок XVIII ст.) / В. Шевченко. – К. : Стилос, 1999. – 103 с.
6. **Шевченко В. І.** Філософська зоря Лазаря Барановича / В. І. Шевченко. – К. : Український Центр духовної культури, 2001. – 232 с.

Надійшла до редколегії 17.01.11

УДК 111

Р. С. Раинская

Национальная металлургическая академия Украины (г. Днепропетровск)

МЕТАФИЗИКА КАК ПРАКТИКА САМОПОЗНАНИЯ

Розглянуто проблему самопізнання на основі вчення стародавніх ведичних писань Індії.

Ключові слова: ведичні писання, метафізика, практика самопізнання, тотожність буття та мислення.

Рассмотрена проблема самопознания на основе учения древних ведических писаний Индии.

Ключевые слова: ведические писания, метафизика, практика самопознания, тождество бытия и мышления.

Research the problem of self-knowledge in compliance with teach of the Ancient Vedic scripture of India.

Keywords: Vedic scripture, metaphysics, practice of self-knowledge, identity of being and thinking.

Актуальность темы. Общеизвестен факт экзистенциальной сосредоточенности восточной, и в особенности – ведической, философии. Она ориентирована на проблематику самопознания, проблематику имманентно-самодостаточного освоения Бытия Человеком. Бесспорно также, что и самосознание европейской культуры последних столетий указанную проблематику осваивало в числе приоритетных: мировоззренческая значимость дискурсивных практик,

© Раинская Р. С., 2011